

Мошак О.В.

СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОЇ СФЕРИ

У статті висвітлюються актуальні проблеми функціонування підприємств аграрної сфери різних організаційно-правових форм господарювання у Закарпатській області. Здійснено аналіз земельних ресурсів задіяних у виробництві аграрної продукції, в тому числі й земель сільськогосподарського призначення в розрахунку на одну особу. Виявлено негативні тенденції до зменшення поголів'я сільськогосподарських тварин та забезпеченні власних продовольчих потреб регіону.

Ключові слова: функціонування сільськогосподарських підприємств, аграрна сфера, виробництво аграрної продукції, земельні ресурси, поголів'я сільськогосподарських тварин, продовольчі потреби регіону.

ВСТУП

Аграрне виробництво забезпечує потреби населення передусім у продуктах харчування. Основою ведення сільського господарства є земельні ресурси, насамперед сільськогосподарські угіддя та рілля. В розрізі забезпеченості земельними ресурсами слід, перш за все, відмітити, що область характеризується вертикальною зональністю: тут наявні низинна, передгірна і гірська зони, дві третини території – гориста місцевість. Однією з особливостей сільського господарства є його функціонування в різних ґрунтово-кліматичних умовах, що безпосередньо впливає на результати діяльності суб'єктів господарювання аграрної сфери та відображається на рівні їх розвитку.

Дослідженню проблем та перспектив забезпечення продукцією сільськогосподарського виробництва країни та її регіонів присвячено наукові праці українських вчених. Серед них В.К.Збарський, В. Єрмоленко, М.А.Лендсл, Ю.О.Лупенко, В. І. Мацибора, А.А.Чалий та інші.

У процесі виконання статті використовувалися діалектичний та абстрактно-логічний (для теоретичного узагальнення та формулювання висновків); емпіричний; статистико-економічні методи.

Метою дослідження є висвітлення характерних особливостей функціонування підприємств аграрної сфери регіону.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сільське господарство України є однією з важливих галузей національної економіки, де забезпечується 8,2% валової доданої вартості, зайнято понад 3 млн. населення, використовується основних засобів вартістю понад 100 млрд грн., функціонують майже 56,5 тис. сільськогосподарських угідь. Вироблена в сільському господарстві 1 гривня продукції дає змогу одержувати понад 12 грн. продукції в інших галузях [14, с. 4].

Доцільно виокремити такі особливості сільськогосподарської діяльності, які чинять відповідний вплив на стан аграрних відносин: а) сільськогосподарська діяльність виступає не об'єктом, а

матеріальним змістом аграрних майнових правовідносин; б) джерелом виникнення цього виду діяльності є суспільні потреби у продуктах харчування та сировині для промисловості; в) здійснюється сільськогосподарська діяльність за допомогою специфічного ресурсного потенціалу; г) діяльність складається із сукупності окремих дій всіх працівників відповідних сільськогосподарських товаровиробників, спрямованих на одержання, переробку та реалізацію сільськогосподарської продукції; ґ) ця діяльність здійснюється за допомогою специфічних засобів виробництва та у особливих природних, соціально-економічних і культурно-побутових умовах за допомогою опосередкування актами аграрного законодавства; д) метою сільськогосподарської діяльності є виробництво та первісна переробка виробленої продукції, а також її реалізація з метою одержання прибутку [5, с. 127].

Сільське виробництво забезпечує потреби населення передусім у продуктах харчування. Безпека продуктів харчування та сировини для промисловості тісно взаємопов'язана з екологічною безпекою навколишнього природного середовища. На важливості проблеми екологічної безпеки у питаннях охорони довкілля і раціонального природокористування у взаємозв'язку з проблемами, що виникають у результаті становлення економіки України на ринковий шлях і пов'язаної з цим інтенсифікації виробничо-господарської діяльності наголошують А. П. Гетьман і Л. М. Здоровко [3, с. 144]. При цьому між виробництвом безпечної та якісної сільськогосподарської продукції і забезпеченням екологічної безпеки навколишнього середовища існують взаємообумовлені причинно-наслідкові зв'язки, які безпосередньо впливають на вирощування екологічно чистої аграрної продукції.

Наявність різних форм власності в умовах глобалізації економіки на землю і землекористування є основою багатокладності сільського господарства. Світова практика засвідчує, що в аграрному секторі ефективно функціонують різні за розмірами і формами власності види підприємств – малі, середні і великі, засновані на повній власності на землю і оренді; родинні ферми, сільськогосподарські кооперативи і корпорації. Всі вони мають рівні права в стосунках з державою, іншими аграрними і несільськогосподарськими

© Мошак Ольга Вікторівна, аспірант кафедри економіки підприємства ДВНЗ "УжНУ"

підприємствами і організаціями [1, с. 215]. В Україні у результаті проведення поетапної земельної реформи в умовах глобалізації сталися корінні, необоротні перетворення земельних стосунків. Одним з найважливіших її результатів є ліквідація монополії державної власності на землю і введення інституту приватної власності [7, с. 110].

Аграрне виробництво є пріоритетним для розвитку сільських територій та економіки регіону в цілому. Веденням його займаються сільськогосподарські підприємства різних організаційно-правових форм господарювання (табл. 1).

Таблиця 1 Кількість діючих сільськогосподарських підприємств за організаційно-правовими формами господарювання в Закарпатській області, (на 1 липня; од.)

Виробники сільськогосподарської продукції	2000	2005	2010	2011	2012	2012, % до:	
						2000	2011
Сільськогосподарські підприємства	1803	1630	1759	1752	1698	94,2	96,9
у тому числі, державні	40	14	15	14	7	17,5	50,0
Недержавні	1763	1616	1744	1738	1691	95,9	97,3
з них							
господарські товариства	164	130	99	103	102	62,2	99,0
Кооперативи	30	6	6	7	7	23,3	100,0
підсобні та інші сільськогосподарські підприємства**	96	12	13	17	18	18,8	105,9
приватні (приватно-орендні) підприємства	14	21	17	14	25	178,6	178,6
фермерські господарства	1459	1447	1609	1597	1539	105,5	96,4
Господарства населення, тис.	238,2	244,4	244,4	249,0	250,7	105,2	100,7
Власники землі в колективних та індивідуальних садах і городах, тис. осіб	55,1	54,5	53,7	53,7	53,3	96,7	99,3

*Розраховано за джерелом: [12, с. 96; 9, с. 17].

**Колективні, міжгосподарські, підсобні господарства, інші не с/г підприємства, установи

Як свідчать дані табл. 1 у 2012 р. (станом на 1 липня) на території регіону сільськогосподарських підприємств було 159 од., з них фермерських господарств – 1539 од. і 250,7 тис. од. господарств населення. Порівняльний аналіз свідчить, що починаючи з 2000 р. кількість виробників сільськогосподарської продукції з державною формою власності має тенденцію до зменшення.

Характерною особливістю земель Закарпатської області є лісистість та невисокий відсоток площ придатних для ведення сільськогосподарського виробництва. При цьому відмічається найменша по країні площа орних земель. Розподіл земельної площі та сільськогосподарських угідь за користувачами відображає табл. 2.

Таблиця 2 Розподіл земельної площі та сільськогосподарських угідь Закарпатської області за категоріями господарств*, (на 1 січня; тис. га)

Категорії господарств	1991	2010	2011	2012	2013
Усього земель					
Усі категорії господарств	1275,3	1275,3	1275,3	1275,3	1275,3
сільськогосподарські підприємства	562,5	74,4	71,2	67,1	57,8
з них: фермерські господарства	-	22,0	22,4	22,5	20,1
господарства населення	61,2	367,1	369,5	372,3	377,3
землі інших категорій	651,6	833,8	834,6	835,9	840,2
Сільськогосподарські угіддя – всього					
Усі категорії господарств	475,9	452,6	452,0	451,7	451,6
сільськогосподарські підприємства	358,7	55,7	52,8	49,2	41,4
з них: фермерські господарства	-	12,0	12,3	12,4	11,0
господарства населення	56,0	350,8	352,7	355,5	359,9
землі інших категорій	61,2	46,1	46,5	47,0	50,3
З них рілля					
Усі категорії господарств	196,0	200,2	199,9	199,8	199,8
сільськогосподарські підприємства	152,6	35,7	34,0	32,4	28,4
з них: фермерські господарства	-	10,0	10,1	10,1	9,1
господарства населення	35,7	158,9	160,1	161,4	164,5
землі інших категорій	7,7	5,6	5,8	6,0	6,9

*Розраховано за джерелом: [12, с. 96, 102; 9, с. 15, 17; 11, с. 106].

За аналізований період в усіх категоріях господарств відмічається незначне зменшення площ сільгоспугідь. Так, порівняльний аналіз свідчить, що станом на 1 січня 2013 р. порівняно з 1991 р. вони зменшились на 5,1%, збільшення таких площ стосується господарств населення – у 6,4 рази. Тенденція до збільшення стосовно використання ріллі відмічається

передусім у господарствах населення (4,6 рази), і незначне збільшення в цілому стосується усіх категорій господарств (майже 2,0%). Це свідчить про те, що у забезпеченні виробництва сільськогосподарської продукції як рослинництва, так і тваринництва, більш вагомою ролі набувають господарства населення (табл. 3).

Таблиця 3 Виробництво основних видів сільськогосподарської продукції у Закарпатській області за категоріями господарств¹, (тис. тонн)

Види сільськогосподарської продукції	1990	2000	2010	2011	2012
Господарства усіх категорій					
<i>Рослинництво</i>					
Зерно та зернобобові культури (включаючи кукурудзу) ²	305,9	166,8	255,8	321,8	322,1
Картопля	337,5	478,0	500,8	590,1	608,6
Овочі (без насінників) ³	128,6	123,3	245,9	262,5	282,7
Плоди та ягоди	138,8	103,6	97,2	97,9	114,1
<i>Тваринництво</i>					
М'ясо ⁴	66,7	45,0	49,6	51,56	58,4
Молоко	375,1	360,3	391,8	389,3	401,1
Яйця, млн. штук	277,9	229,7	317,2	328,2	332,6
Вовна	665	191	218	210	213
Сільськогосподарські підприємства					
<i>Рослинництво</i>					
Зерно та зернобобові культури ²	277,1	52,7	34,2	55,1	55,3
Картопля	131,7	8,7	7,1	10,5	11,0
Овочі (без насінників) ³	89,1	3,2	4,1	9,4	7,5
Плоди та ягоди	34,2	9,0	4,3	4,2	11,2
<i>Тваринництво</i>					
М'ясо ⁴	33,4	2,8	1,8	2,6	2,9
Молоко	177,7	16,9	6,0	6,0	6,6
Яйця, млн. штук	81,7	1,6	2,5	1,7	2,0
Вовна	531	27	45	38	35
Господарства населення					
<i>Рослинництво</i>					
Зерно та зернобобові культури ²	28,8	114,1	221,6	266,7	266,8
Картопля	205,8	469,3	493,7	579,6	597,6
Овочі (без насінників) ³	38,8	120,1	241,8	253,1	275,2
Плоди та ягоди	104,6	94,6	92,9	93,7	102,9
<i>Тваринництво</i>					
М'ясо ⁴	33,3	42,2	47,8	48,9	55,5
Молоко	197,4	343,4	385,8	383,3	394,5
Яйця, млн. штук	196,2	228,1	314,7	326,5	330,6
Вовна	134	164	173	172	178
Господарства населення, % до господарств усіх категорій					
<i>Рослинництво</i>					
Зерно та зернобобові культури ²	9,4	68,4	86,6	82,9	82,8
Картопля	61	98,2	98,6	98,2	98,2
Овочі (без насінників) ³	30,2	97,4	98,3	96,4	97,3
Плоди та ягоди	75,4	91,3	95,6	95,7	90,2
<i>Тваринництво</i>					
М'ясо ⁴	49,9	93,8	96,4	94,8	95
Молоко	52,6	95,3	98,5	98,5	98,4
Яйця, млн. штук	70,6	99,3	99,2	99,5	99,4
Вовна	20,2	85,9	79,4	81,9	83,6

¹ Розраховано за джерелами: [12, с. 118, 125; 13, с. 98].

² У вазі після доробки.

³ Включаючи овочі закритого ґрунту

⁴ М'ясо (в забійній вазі).

Господарства населення регіону, за аналізований період (2012 до 1990 р.), зайняли домінуючу позицію у виробництві основних видів сільськогосподарської продукції. Так, виробництво зерна та зернобобових культур господарствами населення регіону збільшилося до 82,8%. Відповідно частка виробництва картоплі, овочів, плодів та ягід приватними домогосподарствами у 2012 р. становила більш як 90%. За останні 22 роки суттєвих змін зазнав сектор з виробництва тваринницької продукції, де також першість ведуть господарства населення. Так,

частка виробництва м'яса господарствами населення регіону збільшилася до 95%. Аналогічна ситуація спостерігається і щодо виробництва молока, яєць та вовни. Їх частка становить майже 100%. Лише виробництво вовни приватними господарствами зайняло відмітку 83,6%.

У процесі дослідження виявлено негативну тенденцію з розведення великої рогатої худоби, а також свиней, овець і кіз у господарствах регіону (табл. 4).

Таблиця 4 Поголів'я основних видів тварин і птиці у Закарпатській області за категоріями господарств*

(на 1 січня тис. голів; частка господарств населення, %, відсоткові пункти (в.п.)

Категорії господарств/роки		Велика рогата худоба		Свині	Вівці та кози	Птиця
		усього	у т.ч. корови			
Усі категорії господарств	1991	352,5	141,5	343,4	269,4	4839,5
	2001	182,4	134,7	231,8	168,9	3158,4
	2012	140,7	100,6	275,4	138,8	3126,0
	2013	144,1	101,1	279,5	164,7	3282,0
	2013, % до 1990	40,9	71,4	81,4	61,1	67,8
Сільськогосподарські підприємства	1991	223,8	59,1	75,8	197,6	1896,1
	2001	23,4	9,2	8,7	10,8	15,5
	2012	4,8	2,3	27,9	19,1	32,4
	2013	5,0	2,4	27,8	19,5	42,7
	2013, % до 1990					
Господарства населення	1991	128,7	82,4	267,6	71,8	2943,4
	2001	159,0	125,5	223,1	98,1	3142,9
	2012	135,9	98,4	247,4	119,7	3249,6
	2013	139,1	98,7	251,8	145,2	3264,6
	2013, % до 1990					
Частка господарств населення (в.п.)	1991	36,5	58,2	77,9	26,7	60,8
	2001	87,2	93,2	96,2	90,1	99,5
	2012	96,6	97,7	89,8	86,2	98,6
	2013	96,5	97,6	90,0	88,2	99,0

*Розраховано за джерелом: [11, с. 131; 9, с. 29-30].

Станом на 1 січня 2013 р. (табл. 4) поголів'я великої рогатої худоби (ВРХ) в усіх категоріях господарств порівняно з 1990 р. зменшилось більш ніж удвічі (із 352,5 до 144,1 тис. голів). Аналогічна тенденція відмічена й щодо розведення овець, кіз, якому притаманне звужене відтворення, а також розведення свиней. Так, у регіоні на 1 січня 2013 р. порівняно з 1990 р. воно зменшилось майже вдвічі, або з 269,4 до 164,7 тис. голів. Стосовно розведення свиней відповідно зменшення становить 1,2 раза (із 343,4 до 279,5 тис. голів). Меншою мірою така тенденція характерна для розведення свійської птиці, а щодо господарств населення тут відмічена позитивна тенденція до зростання кількості поголів'я (на 10,9 %).

У процесі аграрного господарювання важливим є дотримання раціональних підходів до використання земельних ресурсів, насамперед земель сільськогосподарського призначення, які є особливим видом майна та основним засобом, що застосовується з метою ведення сільськогосподарського виробництва [4, с. 43-46]. Ця категорія земель України має

особливий правовий режим і цільове призначення і регулюється Земельним Кодексом України [6], статтею 22, де відмічено, що такими землями визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури, у тому числі інфраструктури оптових ринків сільськогосподарської продукції, або призначені для цих цілей. Причому існує пряма заборона змінювати цільове призначення земельної ділянки і ландшафту, це за своєю природою є законодавчим обмеженням прав власника на земельну ділянку.

Зі зростанням населення показник землезабезпечення зменшуватиметься, тому доцільним є відтворення, поліпшення і дбайливе використання земель сільськогосподарського призначення. Область також має найменшу по країні площу орних земель, ступінь освоєності території і ступінь розораності є також найнижчим по Україні (табл. 5).

Таблиця 5 Площа земель сільськогосподарського призначення в розрахунку на одну особу*

Україна та Закарпатська область	1990	2005	2010	2012	2012, % до:	
					1990	2010
<i>Україна</i>						
Сільгоспугіддя, всього	41374,4	37039,4	36487,9	41536,3	100,4	113,8
в т.ч. рілля	33407,1	30883,1	30932,1	32518,4	97,3	105,1
Чисельність постійного населення тис. осіб	51838,5	46929,5	45598,2	45600,0	88	100
Припадає на одну особу, га сільгоспугідь	0,8	0,79	0,8	0,91	113,8	113,8
в т.ч. ріллі	0,64	0,66	0,68	0,71	110,9	104,4
<i>Закарпатська область</i>						
Сільгоспугіддя, всього	414,7	413,8	405,5	451,7	108,9	114,4
в т.ч. рілля	188,3	196,9	194,1	199,8	106,1	102,9
Чисельність постійного населення, тис. осіб	1258,1	1245,4	1244,5	1245,3	99	100
Припадає на одну особу, га сільгоспугідь	0,33	0,33	0,33	0,36	109,1	109,1
в т.ч. ріллі	0,15	0,16	0,16	0,16	106,7	100
<i>Закарпатська область, % до України</i>						
сільгоспугідь, всього	1,0	1,1	1,1	1,1	x	x
в т.ч. ріллі	0,6	0,6	0,6	0,6	x	x
Чисельність постійного населення, тис. осіб	2,4	2,6	2,7	2,7	x	x

*Розраховано за джерелами: [9, с.14; 10, с. 230, 231].

Показники табл. 5, свідчать про високий показник розораності ґрунтів як в Україні (понад 78,0%), так і Закарпатській області (44,2%). Порівняно з середньоукраїнським показником, території регіону менш розорані тільки через те, що $\frac{2}{3}$ території займають гори і гірська місцевість. Загрозу національній економічній безпеці в Україні становить зменшення чисельності населення. Так, за період 1990-2012 рр. чисельність постійного населення України зменшилася на 12,0% (із 51,8 до 45,6 млн. осіб).

Отже, територія Закарпатської області порівняно з Україною, характеризується

малоземеллям, адже на одного жителя припадає 0,36 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 0,15 га ріллі, що відповідно у 2,4 та 4,3 рази менше, ніж у середньому по Україні (0,82 га та 0,65 га). Багатократний розрив у забезпеченні сільгоспугіддями та ріллею, у тому числі й в розрахунку на 1 особу, в регіоні порівняно з аналогічним середньоукраїнським показником свідчить про те, що Закарпатська область не може забезпечити, в достатній мірі, власні продовольчі потреби. Споживання основних видів продуктів харчування в області відображено в табл. 6.

Таблиця 6 Споживання основних продуктів харчування в Закарпатській області*

(на особу за рік; кг)

	2008	2009	2010	2011	2012
М'ясо та м'ясопродукти в перерахунку на м'ясо, включаючи субпродукти і жир-сирець	42,4	45,6	45,7	47,3	47
Молоко та молочні продукти (у перерахунку на молоко)	266,6	248,7	242,3	236,6	242,4
Яйця, шт.	259	255	264	274	275
Картопля	167,9	153,7	146	137	132,3
Овочі та баштанні продовольчі продукти	116,1	115,7	122,2	128,9	148,8
Хлібні продукти (хліб та макаронні вироби у перерахунку на борошно; крупи, борошно, бобові)	138,4	129	125,3	123,1	121
Фрукти, ягоди та виноград	35,5	39,9	42,9	43,7	45,9
Цукор	37,1	37,1	39,3	35,4	40,4
Олія	12,5	13,6	13,6	13,7	12,9
Риба і рибопродукти	10,8	12,7	8,8	8,8	7,8

*Джерело: [9, с. 48].

За останні роки в області спостерігається збільшення споживання населенням таких продуктів

харчування, як яйця, молока та молочних продуктів, овочів, баштанних продовольчих культур, фруктів,

ягід та винограду, цукру, натомість зменшення споживання хлібних продуктів, риби та рибних продуктів.

ВИСНОВКИ

Дослідження підтвердило, що на основі реформованих сільськогосподарських підприємств сформовано різного типу господарські товариства та об'єднання, спілки селян, функціонують агропідприємства різних форм власності та господарювання, розвиваються фермерські господарства, господарства населення. Останні набули ознак господарств товарного типу і їм

належить домінуюча роль у забезпеченні виробництва продукції сільського господарства.

Сільськогосподарська діяльність зумовлена суспільними потребами і суспільним поділом праці у сфері виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників на основі використання ресурсного потенціалу території задіяної для виробництва продукції рослинництва і тваринництва, її первісної переробки, реалізації та виробничого споживання. Подальші дослідження спрямовуватимуться на окреслення перспектив розвитку аграрного сектору і ефективного функціонування підприємств з виробництва сільськогосподарської продукції.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бобылев А. И. Аграрное право – самостоятельная отрасль российской системы права // Актуальные проблемы аграрного права России: теория и практика: Сборник научных статей /А. И. Бобылев. – М.: Право и государство, 2004. – С. 18–29.
2. Газуда Л.М. Ресурсний потенціал аграрної сфери прикордонного регіону / Л.М. Газуда, О.С. Семененко. - Ужгород: Вид-во ФОП Бреза А.Е., 2012. – 217 с.
3. Гетьман А. П. Регіональний екологічний контроль: теорія правового регулювання: [монографія]/ А. П.Гетьман, Л. М.Здоровко. – К.: Ін-т законод. передб. і прав. експертизи, 2004. – 216 с.
4. Єрмоленко В. Земельні ресурси в майновому обороті /В. Єрмоленко// Право України. – 2004. – № 6. – С. 43–46.
5. Єрмоленко В. Категорія «сільськогосподарська діяльність» у аграрному праві/В. Єрмоленко // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 4. – С. 124–127.
6. Земельний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>
7. Козырь М. И. Аграрное право России: проблемы становления и развития/М. И. Козырь. – М.: Право и государство, 2003. – 208 с.
8. Економіка аграрного сектору : [навч. посібник] / В. К. Збарський, М. А. Лендел, В. І. Мацибора, А. А. Чалий; за ред. чл.-кор. УААН, проф. М. А. Лендела. – К. : НУБіП України, 2009. – 410 с.
9. Сільське господарство Закарпаття за 2007-2012 роки: статист. зб. / Головне управління статистики у Закарпатській області; за ред. М. М. Білей. – Ужгород, 2013. – 51 с.
10. Сільське господарство України за 2010 рік : Статистичний збірник / Державна служба України; за ред. Ю.М. Остапчука. – К., 2011. – 384 с.
11. Статистичний щорічник Закарпаття 2010 / Головне управління статистики у Закарпатській області; за ред. Г.Д. Гриник. – Ужгород, 2011. – 543 с.
12. Статистичний щорічник Закарпаття 2012 / Головне управління статистики у Закарпатській області; за ред. Г.Д. Гриник. – Ужгород, 2013. – 511 с.
13. Статистичний щорічник Закарпаття 2000 /Закарпатське обласне управління статистики; за ред. І. В. Ільтьо. – Ужгород, 2001. – 448 с.
14. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2012. – 182 с.

Одержано 15.03.2014р.